

ANA BLANDIANA

# ÁLÉRTEKEZÉS A MANIPULÁCIÓRÓL



*Fals tratat de manipulare címmel a Humanitas Kiadó gondozásában 2013-ban jelent meg a költőné visszaemlékezés-kötete. Nem szokványos önéletírás, nem is kronologikus történelmi tabló – inkább érzelmi telített-ségű emlékképek, esszéisztikus gondolamenetek füzére életéről, a benne legerősebb nyomokat hagyó élményekről, az 1989 előtti és utáni román társadalomról. Emlékezetes olvasmány!*

H. A.

## Szelíd nép?

■ Függetlenül attól, hogyan szemléljük magunkat, és hogyan írjuk meg 20. századi történelmünket, nem kerülhetjük meg azt a tényt, hogy az a nép vagyunk, amely – előre kitervelt, az események nyomására felpörgetett pert követően – kivégezte két álmfőjét. Ha pusztán a tényeket nézzük, azok rendkívül sokféle elemzésnek szolgálhatnak nyersanyagul, kezdve a tömeg-lélektannal, folytatva a történelemfilozófiával vagy a freudizmussal. Az viszont bizonyos, hogy – függetlenül kivégzésük indokainak súlyától – a rájuk sietve kimondott halálos ítélet, melyet nem előzött meg valódi politikai, jogi, erkölcsi vita, bűnösségük tényleges, konkrét mérlegelése, különösen pedig az általuk képviselt rendszer részletekbe menő, érvekre támaszkodó elemzése, feldolgozatlan zűrzavart hagyott maga után, amelyben elegyedett egymással a bosszúállás öröme és a bűntudat okozta megbánás. Miután elmaradt a részletekbe menő, nyilvános viták során bizonyított tisztázási művelet, a történelemnek e két személy által uralt szelete nem hamvadt el teljesen az eszmék tüzeiben, emiatt a történelem rohadt göncei, miután nem takarította el őket a logika, kis ideológiai fertőzőgócok formájában továbbra is itt erjednek.

Ha megkérdezné valaki,  
mitől féltem leginkább  
'89 előtt, azt  
válaszolnám:  
a „Hangtól”, a magában  
vett, személyhez nem  
köthető hangtól.

Valójában annak az eljárásnak, hogy a rosszért egyetlen személy vagy – miként a második kivégzés alkalmával történt – egy házaspár részeseül büntetésben, nem csupán a leegyszerűsítés gesztusa róható fel, hanem az a tény is, hogy megkerüli azok bűnét, akik a halálra ítélt rendszerét fenntartották. Ily módon a kiszabott büntetés majdhogyanem büntetté válik, lévén hogy nem törvényes előírások diktálják, hanem személyes érdekek.

Ám nem az elítélt személyek felelőssége a kérdés, hanem azoké, akik a vita helyett a kivégzést, a büntetteket előidéző eszmék félresöpörése helyett azok megsemmisítését választották, akik valóra váltották őket. Nem azok okozzák a problémát, akik életükkel fizettek a mások életén mérhető politikai tévedéseikért, a problémát mi magunk okozzuk, az a közösség, amely saját meghatározását torzította el ezáltal.

Egyébként a két államfőnek a korábban maguk vezette állam által való háború utáni kivégzéséhez hozzá kell vennünk két funkcióban lévő miniszterelnök, továbbá több más főtisztviselő és politikus terrorista merényletekben való meggyilkolását. Nem sok ez egy olyan nép számára, amely a szelídség dicsfényével szokta övezni magát? És egy olyan nép számára, amely minduntalan másoknak esett áldozatul, nem sok az, hogy minden további nélkül saját áldozatává váljék?

Szokásunkká lett, hogy magunkra gondolva azonosulunk *A bárányka* elárult pásztorával. De vajon jogosan tesszük? Mi van akkor, ha a ballada értelme nem merül ki a túlvilági menyegzőben, a széles gyapjúövet viselő anyóka fájdalmában, hanem beletartozik a testvérgyilkosság is mint a viszály megoldási lehetősége? *A bárányka* jelentéseinek köre, éppúgy mint minden remekműé, változatos és felkavaróan sokféle: a természetbe való visszatérés fényével övezett halál költeménye, de elemeire bontja hagyományos képtelenségünket is, hogy összefogjunk, a széthúzást, amely örökös bomlasztó tartozéka lelki alkatunknak, s ezáltal lehetetlenné teszi a kohéziót. De mindenekfölött a szembefordulásról való lemondás, a végzetesnek tekintett rossz elfogadása kiváltotta jajkiáltás. Az egyedüli kelet-európai nép, amely vérfürdő közepette vált meg a kommunizmustól, tekinthető-e szelídek? A decemberi forradalomban nemcsak az áldozatok önként vállalt védtelensége emlékeztet *A báránykára*, hanem a többiek szándékos választása is a kollektív büntett javára, amely alkalmas arra, hogy eltérő formában ugyan, de birtokolják a hatalmat. Az, ahogyan saját magunkat manipuláljuk, és meggyőződésünké tesszük, hogy mi csupán az áldozattá vált pásztor utódai vagyunk, azoké a pásztoroké viszont nem, akik a gyilkosságot elkövetik, túl azon, hogy valótlán, arra irányuló furfang is, hogy védelmezzen bennünket a teljes igazságtól, s közvetve a bennünk évezredek óta lakozó rossznak a megértésétől és elismerésétől.

Lehet persze mindezt egészen másként is szemlélni. A világ bármely táján a bűnelkövetők kisebbségben vannak. Ha *A bárányka*ban a gyilkosok többen vannak, az áldozat viszont egyetlen személy, az nem feltétlenül jelképes helyzet, és semmiképp nem statisztikai érv. Netán nálunk az erőszakos kisebbség épp ezért került inkább előtérbe, vált láthatóvá, mert különbözött a szelíd, hallgatag, kezdeményezés és védelem nélküli többségtől? Vagy talán mindaz a rossz, ami velünk megyesik – a diktatúrától az idegen megszállásig – nem csupán a gyengeség következménye, hanem azé a ránk jellemző mentalitásé, sőt bölcsességé is, amely szerint nem ellenállni a rossznak egyet jelent az erőszak elutasításával, egyik formája a rossztól való irtózásnak?

És mégis, vajon csak a balszerencsén múltott, hogy a „Pitești-jelenség”-nek nevezett perverz tragédia épp nálunk honosodott meg és vert gyökeret, hogy ez a föld viselje örökre a stigmáját? Avagy az a tény, hogy miközben Havel a saját kéziratain dolgozott, filozófiai műveket olvasott, és terjedelmes leveleket írt feleségének az 1968-as megszállás után Csehszlovákia börtönében, azalatt a Románia börtöneiben egyidejűleg fogva tartott politikai foglyok jogai – abban az országban, amely megtagadta

a megszállásban való részvételt, és bátorsága fejében az Atlanti-óceán mindkét partján ünnepelték – annyiból állottak (és a legkisebb kihágás esetén még azt is elvesztették), hogy havonta egyszer küldhettek családjuknak egy képeslapot (amely nem tartalmazhatott a megengedettnél több szót), ha pedig a motozás alkalmával egy cezuzavéget találtak náluk, azért kegyetlenül megbüntették őket? Az iménti példa kapcsán még csak az idegen megszállás mentségére sem hivatkozhatunk, az erőszak szerveit pedig, amelyek a kitartóan ismételt hazafias elvek alapján működtek, már rég megtisztították a sztálinista elemektől... Van tehát nálunk egy kisebbség, amely kegyetlenebb mások kegyetlen kisebbségénél, mi pedig nem tehetünk mást, mint hogy feltegyük a kérdést, mivel magyarázható a kegyetlenségnek ez a többlete, és hagyjunk fel az afféle ön-manipulációval, amilyen a fejünkre illesztett, egyidejűleg hízelgő és megalázó dicsfény. Legyen mégoly nehéz is elfogadni, legyen mégoly kockázatos is ez a feltevés, legalább munkahipotézisként ragaszkodnunk kell hozzá azért, hogy ne feledkezhessünk meg arról: nem ismerjük még összetett részletei teljességében a rólunk szóló igazságot.

## Ismét a telefonról

■ Mióta az eszemet tudom, furcsa viszonyban állok a telefontal. Kolozsváron történt – még húszéves sem voltam, az egyetemre nem sikerült bejutnom, és nem publikálhattam –, amikor figyelmeztetett a telefontársaságnál dolgozó unokatestvérem: legyek óvatos, mert a telefont bizonyosan lehallgatják. Jól emlékszem, mennyire elcsodálkoztam, egyrészt azon, hogy megfigyelhetnek – úgy értem: olyan fontos személy vagyok, hogy engem érdemes szemmel tartani –, másrészt azon, hogy nekem meg sem fordult volna a fejemben ilyesmire gyanakodni. Ez elsőként dacreakciót váltott ki belőlem: még többet használtam a telefont, fűnek-fának elmondtam, éppen mivel foglalatokodtam aznap. Nem volt rejtegetni valóm. Sem abból nem csináltam titkot, amit gazemberségnek tartottam: nem engednek bejutni az egyetemre, sem pedig abból, hogy naphosszat írok, s csöppet sem törődöm azzal, mikor látnak a verseim nyomdafestéket, ha egyáltalán látnak majd.

Büszke voltam arra, hogy sikerült ezzel egyszerre két dolgot elérnem: magamat szabadnak, őket viszont nevetségesnek érezhetem. De ahogy telt az idő, már nem leltem örömet ebben az önmagammal űzött játékban. Az ismeretlen harmadik jelenléte folytán a legártatlanabb párbeszédbe is belopózott valami zavaró, hamis felhang, mintha szerepet játszanék – és ez a szerep annál illetlenebb, minél hiánytalanabb – egy olyan közönség előtt, amelyről még csak fogalmat sem alkothatok magamnak, azt a biztos tényt leszámítva, hogy mindent hall, és ezzel megaláz. A későbbiekben, ha a rádiót akartam hallgatni, egy párnával letakartam a telefont – a módszert nem mi találtuk ki, hanem másoktól tanultuk, amikor, előbb elképedve, később szinte sértődötten, azt láttuk, hogy barátaink egy párnát helyeznek a telefonra, mielőtt megszólalnának. Végül saját igényeink szerint mi is alkalmaztuk a módszert.

A nyolcvanas évek elején műszaki szempontból új helyzet állt elő: amikor beszéltem valakivel, vagy nehezen értettem, mit mond, vagy egyáltalán nem, partnerem szavait ugyanis elfedte saját, megkettőződött hangom. Minden kiejtett szavam úgy ismétlődött, mintha párhuzamos tükrökben felerősödve verődne vissza. Némi időbe telt, amíg felfedeztem, kik is azok, akik élnek e műszaki újítás lehetőségével, s akikről nem tudtam, egyébre is használják-e, mint hogy a lehető legvilágosabban értésemre adják: lehallgatnak. Külföldi hívás esetén –, ami rendkívül ritkán fordult elő – olyan érzésem volt, mintha egy nagy teremben beszélnék, s a fölerősödve ismétlődő visszhang rémületet keltett.

1985-ös letiltásomat követően a készülék elég gyakran elromlott, megjavítása egyre nehezebben ment, és mind több időt vett igénybe. Jött a szerelő, szétszedte a készüléket, hogy kiderítse, hol a hiba, ám ez ugyanúgy lehetett tudatosan előidézett alkalom is, hogy olyan mikrofont szereljen a készülékbe, vagy cseréljen ki, amely a lakásban elhangzottakat közvetíti, emiatt sokáig halogattuk, hogy jelentsük a készülék meghibásodását, és képzeletben még derültünk is azon, hogy idegesítjük azokat, akik már jönnének feladatukat teljesíteni. Mivel pedig a mi készülékünk rossz volt, nyilvános telefonokat kellett használnunk, de közülük is a házunktól távoliakat választottuk, hátha azok – így képzeltük – biztonságosabbak. Még ha az otthoni telefon működött is, ajánlatosabbnak tartottuk a semleges, ismeretlen nyilvános telefonok használatát.

Azonban – hát nem különös? – minél kevesebbet használtuk a készüléket, annál nagyobb lett a telefonszámla. Érdeklődtem a postahivatalban: növekedett talán a díjszabás? A válasz az volt, hogy nem. Panaszt nyújtottunk be a számla miatt, de nem értünk el semmit. Felhagytunk a további zúgolódással, amikor, előadván egyszer a helyzetet ismerőseink körében, naivitásunk gúnyos nevetést váltott ki: a számla azért növekszik, mert abból fedezik a lehallgatók fizetését.

Valamikor '88 végétől kezdődően a készülék kénye-kedve szerint időnként elnémult. De ha volt is, a vonal csak néhány percig tartott, ha működött, amikor épp felémeltük a kagylót, és gyorsan tárcsáztunk egy számot, alighogy megszólaltunk, a beszélgetés máris megszakadt – mintha a készülék megalázó, perverz játékot űzne velünk. Ám az a tény, hogy mi nem hívhattunk másokat, nem jelentette azt, hogy a készülék ne szólalt volna meg, többnyire éjszaka, ilyenkor természetellenes, cérnavékony hang hallatszott, mintha kiskorú gyerek hangja lenne –, olyané, aki még beszélni sem tud –, ha nem lett volna a hangszíne már-már elviselhetetlenül eszelős. Többszöri hallózás után – ettől libabőrös lett a hátam – a hang azt kérdezte: Elena néni, miért nem írsz semmit?”, vagy „Miért nem szereted Elena nénit?”, ha pedig én erre kétségbeesésemben azt válaszoltam: „Miféle Elena néni? Nem ismerem Elena néni”, az ezt követő nevetést annyira ijesztőnek, mondhatnám ördöginek találtam gyermeki és oligofrén, egyúttal perverz, gonosz, kiszámított hangszíneivel, hogy fizikai rosszullet fogott el, a félelemtől, de az undortól és az utálattól is. Ha letettem a kagylót, a következő pillanatban a készülék újra megszólalt, mintha a számot már előzőleg tárcsázták volna, s a néhányszori hallózás után jöttek ismét a kérdések: „Miért teszed le a kagylót? Nem akarsz Elena néniről beszélni?” Ha kihúztam a dugót, mihelyt visszadugtam, a készülék azonnal csörögni kezdett, mintha megállás nélkül csengett volna, ami már szinte az örület határát súrolta, annyira ellenkezett minden logikával. Ha megkérdezné valaki, mitől félttem leginkább '89 előtt, azt válaszolnám: a „Hangtól”, a magában vett, személyhez nem köthető hangtól. Megpróbáltam – sikertelenül – magam elé képzelni, miféle lény hangja lehet, végül az is felmerült bennem: esetleg szintetizátorral állították elő, hogy keveredjék benne minden olyan kelék, amely a gonoszság és a rettenet annyira heves érzését váltja ki bennem, hogy arra szinte nincs is magyarázat.

Nem az keltett bennem félelmet, amit mond, elvégre nem is nagyon értettem talán, a sipító gurgulázásból csupán jelentésdarabokat raktam össze. Pánikba estem, sőt reszketés fogott el, ha csak meghallottam azt a vékony hangot – gyaníthatóan elváltoztatott hang volt, azért lehetett annyira vékony, s ettől csak még ijesztőbben hatott –, amely hisztérikus erővel fejezett ki két, össze nem illő dolgot: a gyermekkor és az örület állapotát. Ami még különös volt és ijesztő: jóllehet tudtam, hogy a készülék kizárólag azért működik, hogy azt az érthetetlen üzenetet továbbítsa, nem tudtam megállni, hogy ne vegyem fel a kagylót, ne is vegyek róla tudomást. Némi szadizmussal több ízben is elmerengtem azon, mit szólna ahhoz, ha nem is méltatnám

válaszra, találgattam, mennyi ideig, hány alkalommal csörögne újra meg újra. De mint aki a rettenet rabja, mihelyt megszólalt, sietve felkaptam.

Végül azután egyszer s mindenkorra kihúztuk a dugót az aljazatból, és nem használtuk többé a készüléket.

Egy csendes időszak következett, melyre nosztalgiával gondoltam vissza az 1990 utáni hangzavarban. Noha az okok is, a körülmények is módosultak, a telefonnal szembeni ellenszenvem mit sem változott. Egyébként csupán a partnerek telefonszáma és kiléte módosult. A készülék viselkedése viszont – ha jóval ritkábban is – gyanús és megmagyarázhatatlan maradt. Emlékszem, a Konvenció idején megkérdeztem egyszer egy nagyon magas beosztású állami tisztviselőt: mivel magyarázza, hogy amikor Ticu Dumitrescuval beszélek, mindenféle kattogást, recsegést, nyávogást hallok, csupa olyan hangot, amilyenekre gyermekkoromból emlékszem, hasonlítottak ugyanis a külföldi adók zavarásához, amikor Apám rádiót hallgatott. „Mivel azt – tettem hozzá épp csak egy szemernyi iróniával – nyilvánvalóan el sem tudom képzelni, hogy a telefonunkat most is figyelik” – és valóban nem hittem, hogy ilyesmi lehetséges, ezért inkább abszurdnak találtam. „Már miért ne tudná elképzelni?” – hangzott a válasz. Az állami intézmények ellenőrzése természetesen megszűnt, a korábbi struktúrákat folytató párhuzamos intézmények azonban folytatják a megfigyelést. Példának okáért miközben a titkos-szolgálatok – megfelelő engedély birtokában – csupán a vonalas készülékeket tudják lehallgatni, az X. által vezetett szervezet viszont (és megnevezte azt az ismert személyt, aki fontos szerepet játszott a Ceaușescu elleni perben és az azt követő kivégzésben) a mobil-telefonokat is le tudja hallgatni.” Hüledezve néztem rá, találgattam, vajon tréfálgozik-e velem, és mindmáig nem tudom, hitelt kellett-e adnom szavainak. Nekem általában egyszerűbbnek látszott, ha oly módon tévedek, hogy jobbnak képelem a világot, mint amilyen. Csak szűkre szabottan tudtam elképzelni a gonoszság kiterjedését, lévén hogy soha nem tudtam felfogni az értelmét és a hasznát. Nem is voltam tisztában azzal, hogy ez fogyatékos-e vagy üdvösség, áldás-e vagy hátrány.

## A valóság és a tekintet

■ Nyilvánvaló, hogy a valóságnál fontosabb a rá irányított tekintet, az a mód pedig, ahogyan az emlékezet válogat, teljesen át tudja színezni a felidézett tartalmat. Miu-tán elolvastam Herta Müller annyi feszültségtől vibráló utalásait élete utolsó, Romániában töltött szakaszára, az átélt megaláztatásokra, amikor „kétkezi munkára” kötelezték, eszembe jutott, hogyan éltem át én is ugyanezt 18 éves koromban, azt követően, hogy Apát újra letartóztatták, s az egyetlen nem vették be a felvételi vizsgához szükséges irataimat – ekkor hallottam arról, ha túl akarok jutni ezen a kirekesztettségen, annak egyetlen módja van: elhelyezkedni „a munka mezején”. Nem kötelezett erre senki, de azt tanácsolták, hogy – ha be akarok kerülni az egyetemre – válasszam ezt az utat, mert ez a legbiztosabb, mármint hogy a „termelésből” jövök. (Hét évvel korábban, a líceum elvégzése után, átment ezen Romi is.) Már nem emlékszem arra, miért éppen kőművesinasnak álltam be az épülőfélben lévő legnagyobb kolozsvári tömbház Mihai Viteazul téri munkatelepén, miért nem választottam egy nőiesebb szakmát, mondjuk egy készruhagyárat. Meglehet, ez kihívóbbnak, hősie-sebbnek, „szocialistábbnak” tűnt a szememben, alkalmasabbnak arra, hogy hasson azokra, akiknek egy év múlva engedélyezniük kell a beiratkozásomat. Manipuláció volt persze ez is, egyfelől az én irányomban azok részéről, akik ezt tanácsolták, másfelől viszont részemről, jóval naivabb módon, arra irányuló kísérlet, hogy saját eszközeik felhasználásával győzzem meg őket. A dologban az a különös, hogy – jöllehet

rossz véget ért, mert alig hat hónap elteltével a sürgősségi kórházban fejeződött be, jöllehet az „igazolvány”, mely szerint „a termelésből” jövök, semmi hasznomra nem volt a felvételin, mert az a következő évben sem sikerült, próbálkozásomat pedig, hogy a munkásosztály tagjává váljak, azok tekintették provokatívnak, és vetették a szememre, akik előzőleg tanácsolták – az eseményről bennem megőrződött képet inkább megindítóknak találok.

A kőművesbrigád, amelybe beosztottak, magyar munkásokból állott, mind Tordaszentlászlón laktak, onnan hozta őket reggel hétkor egy rozoga teherautó. Jó szakmunkások, de valójában inkább földművesek voltak, s abból a kevésből, amit szavaikból értettem, kihámoztam, hogy egymás között az állataikról és a mezőgazdasági munkálatokról esik szó, ősszel pedig ott is hagyták egy időre az építkezést, hogy levágják a sarjút. Románul egyáltalán nem tudtak, én pedig értettem ugyan keveset magyarul, beszélni azonban nem tudtam. Mindemellett úgy élnek emlékezetemben, mint akikkel jól tudtam kommunikálni, és egészen baráti viszonyba kerültem.

Nálam jóval idősebbek voltak, és – noha tudták, hogy férjnél vagyok, mert esténként Romi értem jött – úgy bántak velem, mint egy gyerekkel, védelmeztek vagy leszidtak, ahogy a helyzet hozta, amikor pedig először sikerült egyedül levakolnom egy falat, mind odajöttek, és kezet ráztak velem, mintha szertartásosan szakmabelinek nyilvánítottak volna. Nekem pedig nem az volt az érzésem, hogy színpadi szerepet játszom, valóban büszke voltam arra, hogy megtanultam vakolni (ami csöppet sem volt egyszerű, úgy kellett ugyanis forgatni a vakolókanalat, hogy a vakolat ne hulljon le a függőlegesen álló falról), és be tudtam illeszkedni a földművelő-kőművesek alkotta brigádba, akik egyformán értettek a házépítéshez és az állatneveléshez. Emlékszem, előfordult, hogy a szerkesztőségből jövet némelyik kollégája (Ion Rahoveanu, Negoită Irimie) is elkísérte Romit – látni akarták, hogyan forgolódom az állványon –, ilyenkor izgatottan integettem nekik, s feljűk mutattam, hogy a többiek is lássák őket – előtűk arra voltam büszke, hogy az odalenti „urak” az én kedvemért jöttek, az íróemberek előtt pedig arra, hogy egyébhez is értek, mint olyan verseket írni, amelyeket ők nem közölhetnek. Persze ez gyermeketeg viselkedés volt, születésemtől megvolt azonban bennem az adomány, hogy mindennek a jó oldalát lássam, akkor is, ha a pohár csak félig telt, hogy örvendjek annak, ami sajátomként megmarad, ha már elfeledtem azt, amit kiálltam. A „kétkezi munka” korszakából megőriztem a fizikai erőfeszítés iránti tiszteletet, a kezűgyesség csodálatát, valamint azt, hogy nem osztozom azokban a komplexusokban, amelyeket értelmiségi személyek bevallatlanul is éreznek az előbbiekkal szemben.

Mindezt persze egészen más hangnemben is el lehetne mesélni. Előadhatnám, hogy reggel ötkor kellett kelnem, mert hét előtt tíz perccel az építkezésnél kellett lennem, hogy időben blokkoljak, vagy hogyan merültem szinte újra álomba a hozzám hasonlóan szédelő lények között állva (írtam is egy *Autóbusz, reggel hat óra* című verset), s az első hetekben, mielőtt megkérgesedett volna a tenyerem, hogyan tépték le a nehéz téglák kezemről a bőrt, amely berepedezett, mintha pengével hasítottak volna bele, s ha már négy-öt órán át sűrűtem-forogtam az állványon egyik mestertől a másikig hordozva a szerszamos vedret, és felraktam egy réteg maltert, mire eljött az ebédidő, s a többiek előszedték az ócska táskából vagy a tarisznyából a kenyereket, a szalonnát és a hagymát, én már túlságosan fáradt voltam ahhoz, hogy evésen járjon az eszem, este pedig, amikor tetőtől talpig fehér cementporral és törmelékkel borítva hazatértem kis padlásszobánkba, Romi az udvarról vederben felhordott, villanyrezsón melegített vízzel várt, melyet kitöltött a két fekvőhely között álló, egyedüli székünkre helyezett lavóba. Ezeket a részleteket azonban nehezen, szinte erőnek erejével kell előhívnom emlékezetemből, s amikor papírra vetem őket, egy olyan személy képét igyekszem megrajzolni, akiről írás közben mintha már el is felejte-

ném, hogy én vagyok, miközben kedvtelve őrzöm a földműves-kőművesek arcának emlékét, az epizódot pedig, amelynek ők a szereplői, némi elégtétellel helyezem el sikereim polcán. Nyilvánvaló, hogy visszatekintve a múltba, nem találok örömet abban, hogy az áldozat szerepében mutatkozom. Akkor sem, ha az voltam.

Más esetekkel is szemléltetni tudnám ezt a hajlamomat, kellemetlen, sőt drámai történésekkel, melyeken az emlékezés szintén hangsúlymódosulást hajt végre, és inkább a komikus oldalukra helyezi a nyomatékokat, holott korántsem biztos, hogy a komikum eredetileg is jelen volt bennük. Visszaemlékszem például arra, milyen is volt az a több mint kilenc órán át tartó kihallgatás, amelyre Suzana Gâdea művelődési miniszter – pontosabban a Szocialista Művelődés és Nevelés Tanácsának elnöke – irodájában került sor.

1982-ben történt, május elején jártunk, és nekem nem egészen két hét múlva Bécsben kellett lennem, hogy részt vegyek a Herder-díj átadásának ünnepségén, de nem érkezett még semmiféle válasz az írószövetség által a kiutazási vízum jóváhagyása érdekében benyújtott iratra. Kihallgatást kértem tehát a miniszterasszonytól, ettől a némiképp különleges személytől, akiről mulatságos történetek keringtek, annak ellenére, hogy a Műgyetem professzora volt, amellel – erről később értesültem – a Román Akadémia tagja. Vagy nem ennek ellenére, hanem épp emiatt. Kész volt közel egy hét múlva fogadni, ami azt jelentette, hogy az egyébként bizonytalan kimenetelű próbálkozás veszedelmes közelségbe került az indulás kötelező dátumával. A kijelölt időpontban meg is jelentünk, a tartózkodó modorú kabinetfőnök pedig megkért, hogy foglaljunk helyet, és várjunk. Némi nyugtalansággal éreztem, hogy nem tájékoztatta érkezésünkről főnökét, ezért fél óra elteltével megkérdeztem, van-e a miniszterasszonynak tudomása arról, hogy ott vagyunk:

– Nincs – válaszolta a világ legtermészetesebb hangján. – Csupán akkor közölhettem vele, ha beszélít.

– De arról van tudomása, hogy a programjában egy kihallgatás szerepel? – kérdeztem elképedve.

– Arról igen – ismerte el nem nagy meggyőződéssel, s arca arról árulkodott, hogy ennek a világon semmi jelentősége.

Újra eltelt egy óra, majd eltelt a következő is. Mi lenne, gondoltuk, ha felállnánk, és elmennénk. Maradásra bírt azonban nemcsak az a megfontolás, hogy a gesztust biztosan ürügyként használnák a kérés visszautasítására (ami kétségtelenül végleg megpecsételné a díjkiosztás ceremóniáján való részvétel reményét), hanem főként a szinte bűverővel ható abszurdítás meg a kíváncsiság: meddig mehet ez még.

Közel három órája várakoztunk már, amikor megszólalt a csengő. A hivatalnok felvett az íróasztalról egy mappát, megigazította nyakkendőjét, és bement a miniszteri irodába. Alig öt perc múltán ki is jött.

– Közöltem vele – válaszolta kérdő tekintetünkre.

– És?

– Szólni fog, amikor fogadja önöket.

Azt hittem, erre most már rövid időn belül sor is kerül. Emiatt a következő két órát még nehezebb volt elviselni. Beszédbe elegyedtünk a kabinetfőnökkel, aki, noha nyilvánvalóan hozzászólt az efféle helyzetekhez, mintha maga is zavarban lett volna. Nem kérek-e egy kávét? – kérdezte. Netán egy pohár vizet? Felbátorodva, szinte barátságosan, olyan hanghordozással, mint ahogy véget nem érő utazás közben szomszédunkhoz szólunk a vonatfülkében, megkérdeztem:

– Valójában mit csinál ott? – és rámutattam az ajtóra, amelynek meg kellett volna nyílnia előttem, de rögtön el is haraptam a szót, mert éreztem, hogy kellemetlen helyzetbe hozom. Mint aki talán maga is sokallja, és kezd kétségbe esni, közvetlen hangon, de beosztását tekintve kissé szokatlanul így válaszolt:

– Mit csinálna? Alszik, eszik...

Leesett az állam, attól féltem, ha találkozik a tekintetem a Romiével, kitér belőlünk a nevetés. Elképedésem láttán bosszús hangon még hozzátette:

– Jégszekerénye is van, meg kanapéja is...

Ezzel az abszurd egyből átment elképesztő, hatalmas bohózatba. Elképzeltem, amint az a meglehetősen testes nő, akiről nevetséges történetek keringtek, feldagadt bokával csoszog irodájában, a fejét a jégszekerénybe dugja, és bekap valamit, majd leheveredik a kanapéra, amelynek rugói megereszkednek testsúlya alatt, és elnyomja az álmot, miközben tudja, hogy mi órák óta várakozunk az előszobában. A helyzet annyira groteszk volt, hogy már túlmutatott a lázadáson, szinte önálló műalkotássá vált, én pedig elmerültem szemlélésében.

Elmúlt öt óra is, lejárt a munkaidő, a folyosóról behallatszott, amint az alkalmazottak rendre távoznak, amikor újabb két óra elteltével beléphettünk a miniszteri irodába, amely nagyjából olyan volt, amilyennek elképzeltem.

– Jöjjenek, kedveseim, jöjjenek, fáradjanak be, régóta szerettem volna, ha eljönének, és elbeszelnék, mi is történt a földrengéskor.

Földbe gyökerezett a lábunk. A földrengés óta öt év telt el.

– Hiszen akkor annyi mendemonda szállongott magukról, már azt hittük, hogy meghaltak, de lám, itt vannak, épen, szépségesen, s elmesélik végre, hogy is történt.

Máris kérdésekkel ostromolta Romit: milyen érzés volt, mekkora félelmen esett át, járt-e fájdalommal, erre mind azonnali választ várt, és néha közbeszólt, hogy újabb részleteket is megtudakoljon.

A között, ahogyan órákon át várakoztatott és a türelmetlen izgatottság között, amelyet múltbéli megpróbáltatásaink iránt tanúsított, akkora volt az ellentét, hogy a jelenet nem csupán nevetséges és mulatságos volt, hanem gyanús is. Minél hosszabbra nyúltott ugyanis, annál inkább azt a benyomást keltette, hogy ez az egész szóáradat – a miniszter szerepét alakító egyszerű asszony beszéde – csak arra való, hogy mi ne tudjuk elmondani azt, amiről tudja, hogy a nyelvünk hegyén van.

– Asszonyom – szóltam ekkor, ő pedig a szokatlan megszólítás hallatán csodálkozva elnémult, mint aki abbahagyja az előírt szöveget –, azért kértük, hogy fogadjon minket, azért várakoztunk órákon át az előszobájában, hogy megkérjük, hagyja jóvá kiutazási vízumunkat, hogy részt vehessek a Herder-díj átadási ünnepségén, mivel én vagyok az idej kitüntetett.

Egy pillanatra csend lett, de rögtön kitért belőle egy másik, előre megírt szerep szövegekönyve:

– Csakhogy, Blandiana elvtársnő, maga nem jó helyen jár. Nekem nincs jogom ezt a jóváhagyást megadni, engem azért tettek ide, hogy a párt határozatait teljesísem, nem pedig azért, hogy én hozzak határozatokat. Mi lenne, ha mindenki tetszése szerint határozatokat hozna? Mi egytől egyig csupán a párt fegyelmezett katonái vagyunk.

– Az útlevésztszályon viszont közölték velünk, hogy az ön jóváhagyása szükséges, hogy önön múlik... – válaszoltam, tisztában lévén azzal, hogy a logikával nem megyek semmire.

– Rajtam az múlik, hogy a maguk kérelmét felterjesszem.

– Alig néhány nap van még hátra – tette hozzá ekkor Romi, vendéglátónk azonban öregesen, a karfára támaszkodva ügyvel-bajjal már felemelkedett székéből.

Felálltunk mi is. Miután elhagytuk az irodát, az órákra néztünk. Több mint kilenc órája voltunk ott. Elköszöntünk a kabinetfőnöktől, aki nem kérdezett semmit. Feltehetően előre tudta, mi fog történni: az „ügycsomót” elküldik a Központi Bizottság titkára, Petru Enache irodájába. Másnap szombat volt, s abban a biztos tudatban mentünk ki falura, a comanai házba, hogy az utazás végleg kútba esett. Hétfő este,



amikor visszajöttünk, már az utcáról megütötte a fülünket a telefon hisztérikus csen-  
gése – folyamatosan szólt, mialatt felmentünk az emeletre, kinyitottuk az ajtót, és  
felvettem a kagylót.

– Hol bujkál, Blandiana elvtársó? Napok óta keressük, de nem lehet magát elér-  
ni. Jöjjön azonnal Rusan elvtárrsal együtt az útleveléért. Holnapután Bécsben kell  
lennie. Románia tekintélye forog kockán.

Szóhoz sem jutottam, ami érthető. Akárcsak az, hogy bizonyos helyzetekben a  
rossz nemcsak nevetséges, hanem groteszk is. Minden jó, ha jó a vége? Nem egészen.  
Mivel nem értettem semmit, ezt a jóra fordulást nehezen tudtam elfogadni, szinte  
borzalmasnak találtam. A feltételezés, hogy a művelődési minisztérium groteszk fő-  
nökasszonya, azt követően, hogy jelenlétünkben az elutasítás szerepét játszotta, tett  
volna egy ezzel ellentétes gesztust, fölöttébb valószínűtlennek látszott. Ahogyan biz-  
tos lehettem abban is, hogy G. R. – aki pontosan tudta, min mentünk át, de kijelen-  
tette: „Végső soron minek magának ott lennie az ünnepségen? Az a lényeg, hogy ma-  
ga kapta a díjat” – szintén nem tett semmit.

A lesújtó érzés, hogy manipuláció tárgya vagyok, és még azt sem tudom, ki áll  
mögötte, elrontotta az örömet, és fájdalmas volt, jóllehet a manipuláció pillanat-  
nyilag a javamra történt.

Évekkel később, amikor mind a Herder-díj, mind a korszak, amelyben efféle ért-  
hetetlen dolgok történhettek, távoli emlékké vált, Valeriu Cotea professzor elmesél-  
te, hogy '82 nyarán a Gyilkos-tónál nyaralt, és ott véletlenül összefutott Petru  
Enachéval, akit még iasi-i éveiből ismert, és aki bevallotta neki, hogy nagy izgalmat  
él át, mert a saját szakállára jóváhagyta két író, Ana Blandiana és Romulus Rusan  
– ráadásul férj és feleség – kiutazási vízumát. Márpedig politikai szempontból, kar-  
rierjét tekintve, ez csak annál nagyobb botrányt idézhet elő, hogy huszonkét ismert  
író fordult hozzá levélben, hogy figyelmeztesse: ne hagyja jóvá, mert nyilvánvaló,  
hogy a házaspár „a szabadságot választja”, ő pedig megüti a bokáját.

– Egyszerűen megesett a szívem szegény fején – mesélte Cotea professzor –, még  
látni is rossz volt, hogy kínlódik. Azt mondtam neki: legyen nyugodt, egészen biz-  
tos, hogy hazajönnek, barátok vagyunk, jól ismerem magukat, garantálom, hogy így  
lesz, akár fogadok is rá. Ettől egy kicsit helyrerázódott, a hátralevő napokat nyugod-  
tabban töltötte. Hát így sikerült nekem valami jót cselekednem – tette hozzá tréfásan  
befejezésül.

Ez a történet, amely mélyen felzaklatott, legalább két rendkívüli elemet foglal  
magában: az egyik az, hogy akadt huszonkét író, aki vette a fáradságot és megírt egy  
feljelentést, amelyre nem kötelezte őket senki, csak azért, hogy nekünk ártson, min-  
den érdek nélkül, egyszerű gonoszságból, a másik pedig az, hogy a Központi Bizott-  
ság titkára, akinek a hatásköre az egész kultúrára kiterjedt, az első három-négy párt-  
funkcionárius egyike, álmatlan éjszakákat élt át amiatt, hogy volt bátorsága jóvá-  
hagyni a *kiutazási vízumot* egy olyan író számára, akinek odaítéltek egy jelentős  
nemzetközi díjat, amely egyúttal Romániának is szólt. Miféle világban éltek ezek a  
rettegő főmuftik, miféle nyomásnak voltak kitéve, és mit veszítettek volna, ha távo-  
zniuk kell posztjukról?

(Nem tudom megállni mosoly nélkül, ha arra gondolok, mennyire fogja fel egy  
mai fiatal – feltéve, hogy olvassa e sorokat –, mi fán terem a „kiutazási vízum”. Nor-  
mális országok *beutazási vízumot* adnak, de van ország, ahol már azt sem kérnek. A  
kiutazási vízum – a kommunista országok polgárainak legfőbb álma – voltaképpen  
annak bevallása volt, hogy a szóban forgó ország egy börtön, és csupán jóváhagyás-  
sal lehet átmenetileg elhagyni.)

E két szenzációs felfedezés mellett az a kérdés, hogy miként döntött úgy Petru  
Enache – akivel soha nem találkoztam, és aki aligha olvasta a verseimet –, hogy a hu-

szonkét feljelentés, valamint az őt magát láthatóan emésztő félelem ellenére megadja a jóváhagyást, másodrendű rejtélyé süllyed. Annál nyugtalanítóbb titokként hatott annak a huszonkét író-kollégának a kiléte, akire az előző évek folyamán, ahogyan barátokkal szokás, rámosolyogtam, és akikkel társalogtam.

Hiába erőltettem a képzeletem: nem tudtam rájönni, mit érezhet egy olyan író, aki maga elé tesz egy tiszta ív papírt, majd pedig teleírja sértésekkel és rágalmakkal, csak azért, hogy a kollégáját tönkretegy, mint ahogy még csak nem is gyanítottam, kik lehetnek azok, akik efféle szövegeket aláírásukkal látnak el. Talán ha csak két-három személyről lett volna szó, törtem volna a fejem, kik azok, vagy kikre gyanakodjam. A huszonkettő azonban akkora szám volt, hogy nem deríthettem fel, kiket fed, annyira hihetetlenül nagy volt, hogy némiképp valótlannak hatott. Az lett volna a legegyszerűbb, ha saját megnyugtatásomra arra tippeltem, hogy 1980-ban épp huszonketten fordultak beadvánnyal Ceaușescuhoz, és kérték „a valóban kommunista írók” szövetségének létrehozását.

Csakugyan lehettek ugyanazok, ebben az esetben pedig bizonyára nem egyéni kezdeményezésekről volt szó, amit könnyebb lett volna elviselni. Valami azonban azt súgta nekem, hogy nem így van, hogy egész egyszerűen ennyi gyűlölmű akad kollégáim körében. Ami elegendő volt ahhoz, hogy kioltsa bennem a fényt.

Azzal a gondolattal kezdtem: nem az a fontos, mi a valóság, hanem az, hogy miként szemléljük. Ez az állítás számtalanszor igazolódik. Az 1988–89-es éveket, amikor szinte teljes sikerrel végrehajtották „a személyes környezet felbomlasztása” nevű műveletet, természetesen minden rémséges részletével együtt őrzi az emlékezetem, de ez nem akadályoz meg abban, hogy abban a káoszban, pörgésben-nyüzsgésben, lármában, amely jelenleg egyre ritkábban enged önmagam lennem, vissza ne álmodjam magam az egykori – igaz, szigorúan szemmel tartott – nyugalomba, amelyben egyedüli mentesvérem az írás volt. Minden esemény, minden szerencsétlenség, minden fenyegetés vagy rémület táplálékául szolgált és növelte erejét. Még arra a tényre is, hogy megfigyeltek, s mivel így elzártak a világtól, elítélendő módon ugyan, de biztosították számomra a csendet, ma már csak úgy emlékszem, mint az írói munka nyersanyagára, mert munkára serkentett. Ilyen értelemben mindazok ellenére, ami velem történt, a szóban forgó időszakot nem a veszteségek, hanem a nyereségek rovatába sorolom. Vajon ezáltal öntudatlanul manipulálom saját élettörténetemet? Hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem, hogy ez csupán konstruktív rostálás: csak azt emelem ki a történések, érzések, reakciók, meggyőződések, tények, cselekedetek sokaságából, ami jelet hagyott maga után, s ily módon csupán a pohár feltelt fele van a szemem előtt, a dolgokban rejlő jó, ha mégoly kevés is az.

Ezért van, hogy a „kétkézi munka” emléke inkább fényt áraszt, Suzana Gâdea arc-mása, a lázadáson túl komikus karikatúraként körvonalazódik, a telefonkészülék ki-kapcsolása és leveleim visszatartása pedig a megtakarított idő hatását teszi rám. Egyedül a gyűlölet nem szemlélhető többféleképpen, egyedül őt illetően nem módosíthatók a hangsúlyok, nem jár vele semmiféle haszon, erre még gondolni sem lehet. A rossz egész egyszerűen – rossz. A jó – ha létezik – másutt van. A Cotea professzor elbeszélésében szereplő huszonkét ismeretlen személyében a világ legbenszéjében megbúvó sötétséget látom, amelyet nincs többé erőm sem eloszlatni, sem megérteni. A manicheizmus mindenkor a fáradtság egyik formája volt.

**Horváth Andor fordítása**